

УДК [378/124:37.035.6](09)(477)

О. М. Друганова, І. І. Мартиненко

**ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ Й ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
(ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

© Друганова О. М., 2016

<http://orcid.org/0000-0002-5985-8293>

© Мартиненко І. І., 2016

<http://orcid.org/0000-0002-7601-8835>

У статті доведено, що на формування національної свідомості студентів Харківського університету ХІХ ст. значно вплинули особистісні якості, громадянська позиція й науково-професійна діяльність П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Срезневського, А. Метлинського, О. Потебні, Д. Багалія, М. Сумцова та багатьох інших. Їхні твори «...будили в суспільстві інтерес і любов до південноросійської народності», учили «пильніше придивлятися до явищ живої мови, цікавитися народною творчістю та етнографією»; сприяли розвитку в молоді прагнення до вивчення «малоросійської народності». З'ясовано, що гаряче люблячи український народ, українську мову, українське минуле, педагоги-науковці доводили, що мова українського народу «не наречие, а язык» й має право на своє власне існування; відновлювали в підростаючих поколіннях відчуття вільного та самодостатнього народу, сприяли подоланню комплексу меншовартості, національної неповноцінності тощо.

Установлено, що кращі представники Слобідського краю своє спілкування з молоддю не обмежували читанням лекцій лише в стінах казенних навчальних закладів: вони приймали студентів у себе вдома, забезпечували літературою, залучали до бесід на різні теми. Підкреслено, що більшість видатних науковців, митців, просвітян – колишніх студентів Харківського університету, стверджували, що саме завдяки такому спілкуванню, участі в різноманітних дослідницьких проектах і просвітницьких заходах у них формувалася любов до України, до її історії, культури й народу.

Ключові слова: викладач вищої школи, національна свідомість, студентська молодь, Харківський університет, ХІХ століття.

Друганова Е. Н., Мартыненко И. И. Гражданская позиция и профессиональная деятельность преподавателя высшей школы как основа формирования национального сознания студенческой молодежи (историко-педагогический аспект).

В статье доказано, что значительную роль в формировании национального сознания студентов Харьковского университета в ХІХ ст.

значительно повлияли личностные качества, гражданская позиция и научно-профессиональная деятельность П. Гулака-Артемовского, Г. Квитки-Основяненка, И. Срезневского, А. Метлинского, А. Потебни, Д. Багалия, Н. Сумцова и многих других. Их произведения «...будили в обществе интерес и любовь к южнорусской народности», учили «внимательнее присматриваться к явлениям живого языка, интересоваться народным творчеством и этнографией»; содействовали развитию у студентов стремления к изучению «малорусской народности». Горячо любя украинский народ, украинский язык, украинское прошлое, педагоги-ученые доказывали, что язык украинского народа «не наречие, а язык» и имеет право на свое самостоятельное существование; формировали у подрастающих поколений ощущения свободного и самодостаточного народа, оказывали содействие преодолению комплекса национальной неполноценности и т.д.

Установлено, что лучшие представители Слободского края свое общение с молодежью не ограничивали чтением лекций лишь в стенах казенных учебных заведений: они принимали студентов у себя дома, обеспечивали литературой, привлекали к беседам на разные темы. Подчеркнуто, что большинство выдающихся ученых, художников, просветителей – бывших студентов Харьковского университета, утверждали, что именно благодаря такому общению, участию в разнообразных исследовательских проектах и просветительских мероприятиях у них формировалась любовь к Украине, к ее истории, культуре и народу.

Ключевые слова: преподаватель высшего учебного заведения, национальное самосознание, студенческая молодежь, Харьковский университет, XIX столетие.

Druhanova O., Martynenko I. Civic attitudes and professional activities of a university professor as a basis for the formation of students' national consciousness (historical and pedagogical aspect).

The article proves that the formation of national consciousness of Kharkiv University students in the XIX century was greatly influenced by personal qualities, civic attitudes, scientific and professional activities of P. Hulak-Artemovskiy, H. Kvitka-Osnovianenko, I. Sreznevskiy, A. Metlynskiy, O. Potebnia, D. Bahalii, M. Sumtsov and many others. Their works "... aroused public interest and love for the people of Southern Russia", taught "to examine very carefully the phenomena of the vernacular and to take an interest in folk art and ethnography", contributed to the development of young people's willingness to study "the Little Russian nationality". It has been revealed that the education scientists who loved devotedly Ukrainian people, the Ukrainian language, Ukrainian history asserted that the language of the Ukrainian was "not a dialect but a language" which had every right to exist independently, restored in younger generations the feeling of national freedom and self-sufficiency, helped overcome the national inferiority complex, etc.

It has been determined that the best representatives of the Slobozhanshchyna region didn't limit their communication with young people to lecturing within state-

owned education institutions: they received students at home, provided them with works of literature, and engaged them in discussing different topics. The article emphasizes that many prominent scientists, artists, educators – former students of Kharkiv University – claimed that their love of Ukraine, its history and culture as well as for its people had been born as a result of such interaction, participation in various research projects and educational events.

Key words: *university professor, national consciousness, students, Kharkiv University, XIX century.*

Постановка проблеми. У часи переосмислення цінностей та ідеалів суспільного життя, які зараз переживає Україна, важливого значення набуває формування громадянина – патріота: духовно багатого, національно свідомої особистості, що відчуває постійну відповідальність за себе, свій народ і країну. Стрижневі засади формування свідомо переконаних громадян України закладено в багатьох нормативних документах, серед яких «Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року тощо.

Разом із тим кризові явища в економічній і духовній сферах життя негативно позначилися на практиці виховання молодого покоління, зокрема призвели до національного нігілізму, відступництва від своєї нації, до національного екстремізму й егоїзму. Окреслена ситуація вимагає пошуку шляхів реформування національної освіти на нових наукових засадах. Розв'язанню зазначених проблем може сприяти використання творчих ідей і досягнень прогресивної інтелігенції минулого за умови їх об'єктивної оцінки та неупередженого аналізу. У цьому плані особливий інтерес становить період ХІХ ст., звернення до якого пояснюється тим, що саме на цей час припадає посилення інтересу науковців і митців до питань національного відродження.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній науці досліджувану проблему лише побічно висвітлено з погляду аналізу суспільно-політичних та соціально-економічних аспектів боротьби українського народу за незалежність, соціальні та політичні права (Я. Грицак, О. Забужко, Я. Ісаєвич та інші); ролі преси у формуванні теоретичних основ української національної школи кінця 50-х рр. ХІХ ст. – 1905 р. (І. Зайченко); формуванні громадянськості, національної свідомості та самосвідомості молоді різних типів освітніх закладів і різних вікових груп в Україні в межах визначеного хронологічного періоду (М. Чепіль,

Н. Мещерякова та інші); культурно-національного характеру педагогічної й науково-просвітницької діяльності асоціацій різних типів і видів (Л. Березовська, Н. Побірченко та інші); творчої діяльності видатних педагогів, митців і вчених Слобожанщини (С. Золотухіна, О. Кін та інші) тощо.

Мета статті – схарактеризувати вплив громадянської позиції й професійної діяльності прогресивних викладачів Харківського університету на формування національної свідомості студентської молоді в ХІХ столітті.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що проблема визначення місця викладача вищої школи у розбудові національної освіти та його ролі в патріотичному вихованні молодого покоління завжди була предметом пильної уваги прогресивної вітчизняної громадськості. Так, одним із перших, хто виступив на захист вітчизняної освіти та рідної мови, хто порушив питання визначення ролі викладача у формуванні національної свідомості став Г. Сковорода, якого видатний вітчизняний учений П. Данилевський називав «виразником українського розумового життя ХVІІІ ст.». Людина самостійна, волелюбна, з великою стійкістю етичних переконань, нещадний у протестах проти тодішніх місцевих зловживань і «ненависний, і гнаний усіма, кому було вигідне царство мороку і всякої етичної брехні». У Г. Сковороді, як указував П. Данилевський, «втілювалося розумове пробудження українського суспільства кінця ХVІІІ ст. Це суспільство, услід за Сковородою, стало виходити з етичного усипляння» [3, с. 2–3]. Видатний вітчизняний філософ, просвітитель засуджував систему виховання, за якої замість всебічного розвитку молоді прищеплюються зовнішні манери та плазування перед іноземним («Вдячний Єродій»); започаткував у вітчизняній педагогіці ідею народності виховання. Г. Сковорода вказував на те, що вчителями мають бути вихідці з середовища рідного народу, а не німці та французи, наголошував, що вчитель – це дбайливий садівник, котрий, активно втручаючись у природний розвиток вихованця, веде його наперед наміченим шляхом. «Освіченість, милосердя, великодушність, справедливість, постійність і цнотливість», «чисте і незадрісне серце, милосердне, трепетливе, куражне, прозорливе, стримане, мирне – ось чистий дзвін і чесна душі нашої ціна». Саме такими рисами наділяє філософ учителя у своїх численних байках. Учитель, наголошував видатний вітчизняний просвітитель, покликаний бути

творцем особистості неповторної, національно свідомої, з високими моральними якостями і почуттям власної гідності.

Проблемою визначення вимог до наставників молоді опікувався й видатний вітчизняний просвітитель, педагог В. Каразін. Зазначимо, що науковець, передусім, піддав критиці низький рівень освіти вчителів-іноземців і якість навчальних посібників, якими вони користувалися. У статті «Щира правда без жодного прикрашення або перебільшення» В. Каразін з гумором розповідав про власний досвід спілкування з іноземними викладачами «високої кваліфікації», які часто не знали навіть мови, історії та звичаїв нашого народу. Говорячи про шкоду, якої завдають дітям дворян такі горе-вихователі, просвітянин засуджував уряд за те, що в сучасній йому Росії нічого не робилося для підготовки й заохочення власних учителів [4, с. 38].

Привертають увагу й роздуми автора статті «Про нові благородні училища, засновані в Росії», який слушно запитував: «Чи можна зрівняти вигоду гарної французької вимови з приниженням народної гідності? Бо народ принижується, коли для виховання має потребу в чужому розумі...». «У нас не буде досконалої моральної освіти, – наголошував дописувач, – доки не буде російських гарних учителів, які єдині можуть сповнити юне серце почуттями і правилами справжнього громадянина. Ніколи іноземець не збагне нашого природного або народного характеру, і відповідно не зважатиме на нього у вихованні; ніколи він до душі не скаже слова про Росію, про її героїв, народну честь, не запалить в учневі іскри патріотизму» [4, с. 36].

Гостро засуджував зрадництво, підлабузництво, зневагу до рідної культури й О. Духнович, який закликав учителів разом із батьками прищеплювати молодому поколінню патріотизм: «Учителю також на совісті буде, щоб в дітях народолобіє збуджував і у серцях їх закипала любов до своєї народності; бо людина без народності є подібна ... вовку, якому усякий ліс є вітчизна, де братія знаходить» [5].

З «перекотиполем», що його носить усякий вітер, порівнював значно пізніше С. Миропольський людей, які не прагнуть зрозуміти правду свого народу, його духовну силу, які більше поважають усе іноземне, не знають свого минулого. Це, на його думку, веде до того, що втрачається коріння, досвід, який предки віками накопичували, руйнується міцність існування народу [7].

У ході наукового пошуку встановлено, що особливої гостроти ця проблема набувала у зв'язку з існуючою в царській Росії практикою підготовки учителів. Казенна семінарія і середня школа, зазначали науковці, штучно щеплять учителю презирство до всього не великоросійського, через що навіть і місцеві вчителі приходять у село абсолютно чужими народному загалу. При першій зустрічі з дітьми такі вчителі гарячаться й дивуються, що ті «найпростіших слів не розуміють», не усвідомлюючи, що для дітей це чужі слова, що не з'єднуються ні з якими уявленнями, ні з якими пережитими враженнями, тимчасом як усе навколо дітей, усе знайоме для дитини має інші назви, виражається іншими, рідними словами, яких не хоче розуміти вчитель. Зауважимо, що прогресивна педагогічна громадськість України не бажала миритися з таким станом речей і пропонувала різні шляхи подолання вказаної проблеми.

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що одним із провідних чинників реалізації ідеї розбудови національної освіти у ХІХ ст. стала активна громадянська позиція кращих представників вітчизняної інтелігенції. Високі морально-вольові якості, розвинене почуття громадянського обов'язку видатних вітчизняних науковців сприяли формуванню національного українофільського середовища. Так, М. Сумцов, складаючи біографічний нарис наукової діяльності І. Срезневського, передусім зауважував, що для нього (Срезневського – О. Д., І. М.) «...пройдена заздалегідь місцева українофільська школа була корисною; вона внесла піднесеність, любов до народу, бажання працювати для нього; вона висунула дрібного провінційного чиновника, яким тоді був Срезневський, юного за віком і за службовим становищем університетського викладача статистики – предмета, за умов того часу, безґрунтового й безплідного. Українське середовище, в якому перебував Срезневський, звернуло його увагу до вивчення народного життя, мови й літератури, привчило його до спостережень народного побуту, озброїло великим запасом етнографічних відомостей» [6, с. 90–91].

На формування національної свідомості учнівської молоді, насамперед студентської, на Слобожанщині в першій половині ХІХ ст. значно вплинули особистісні якості й науково-професійна діяльність «відмінного знавця малоросійської мови» П. Гулака-Артемівського, котрий виконував на ті часи обов'язки ректора Харківського університету. Зазначимо, що творча спадщина

П. Гулака-Артемовського була високо оцінена як сучасниками, так і українськими критиками подальших часів, які віддавали йому почесне місце серед південноросійських письменників. Наприклад, Г. Неслуховський, вивчаючи творчу спадщину митця, зауважував, що його твори «...будили в суспільстві інтерес і любов до південноросійської народності». «Написано ним не багато, але такі вірші, як «Пан Твардовський», декілька байок... – вельми гарні, бо і форма викладу, і самий зміст їх наскрізь пройнятий народною думкою, духом і образами, вся грамотна Малоросія знала їх напам'ять разом із „Енеїдою” Котляревського», – писав він [1, с. 805]. На розвиток ідеї національної освіти учнівської молоді значно вплинула діяльність талановитого письменника, автора українських оповідань і комедій «великого літературного достоїнства», різнобічного громадського діяча та «тонкого спостерігача народного побуту» – Г. Квітки [6, с. 71]. «Природним спільником харківської і не харківської літературної молоді української, загальноновизнаним її шефом» називав Г. Квітку М. Зеров. «Варто приглянутися до того, як активно виступає він перед впливовими російськими приятелями в перших українських позвах до російської критики і читача, аргументуючи «реальність» української справи результатами роботи молодого покоління. «...Дайте нашим молодим літераторам змужніти, оперитися, тобто познайомитися з пером, – пише він до Раєвського, – вони доведуть і затвердять, що великоросійська мова є лише наріччя декількох губерній, дитя, та й то не старше за нашу мову, старшу дитину корінної слов'янської ...» [11, с. 71].

Про знайомство тогочасної молоді, наприклад Ізмаїла Срезневського, з вищеназваними митцями писав і дослідник його життя та творчої діяльності видатний вітчизняний учений М. Сумцов, який у біографічному нарисі розповідав про те, що Срезневський «спеціально їздив у Полтаву, щоб познайомитися з Котляревським – «патріархом» української літератури». Харківський учений, як зазначав дослідник, був добре знайомий і з Г. Квіткою [6, с. 90].

Підтвердження спадкоємності й шанування своїх учителів-попередників знаходимо й у творчому доробку видатних вітчизняних учених. Так, І. Срезневський у листі до Снегірьова, обстоюючи тезу, що українська мова «не наречие, а язык» і має право на своє власне існування, на довід своєї думки, посилається на твори своїх попередників: «Та чому ж глибокодумний

Сковорода, простодушний Котляревський, багатий на фантазію Артемовський, завжди грайливий, завжди захопливий Основ'яненко й ще кілька інших ... чому вони мають лишатися самі в досі дикій пустелі української літератури ?» В іншому листі він признається, що Гулак-Артемовський був його вчителем, «наставником», що збудив у нього любов до всього українського і бажання працювати на полі української літератури [11, с. 6].

Відзначимо той факт, що знаного вітчизняного мовознавця І. Срезневського захоплювала «оригінальна особистість Г. Сковороди». І. Срезневський був добре знайомий із творами письменника-мислителя, високо оцінював їх. У статті, опублікованій у «Молодику» Бецького в 1843 р., він зробив декілька виписок з листів Сковороди до Бабаєвського священика Іакова Правицького й навів обширну виписку з видатного твору Г. Сковороди «Ізраїльський Змій». Підкреслимо, що М. Сумцов високо оцінював внесок молодого вченого у вивчення та популяризацію життя та творчості видатного вітчизняного філософа-просвітителя.

Отже, вищезазначене дозволяє стверджувати, що студентська молодь Слобідського краю ХІХ століття захоплювалася творчістю видатних вітчизняних педагогів, філософів, письменників, досліджувала їхню спадщину. «...В своїх полемічних виступах за суверенітет української літератури проти російської критики ... раз у раз, як безсумнівний довід її буття, її оригінальності, підносять твори своїх попередників», – писав А. Шамрай [11, с. 6].

Серед учених Харківського університету 30-40-х рр. ХІХ ст., чия творча діяльність сприяла формуванню у молодого покоління любові до України, її народу та його творчості, слід назвати професора, поета, українофіла Амвросія Лук'яновича Метлинського, світогляд якого складався під впливом його вчителів – українських письменників Макаровського та П. Гулака-Артемовського. Зазначимо, що А. Метлинський читав студентам, у числі яких був і майбутній учений-мовознавець О. Потебня, російську граматику. У ті часи український поет і фольклорист захоплювався українською піснею, готував до видання збірку «Народные южнорусские песни», матеріали до якої допомагали збирати студенти. Тексти пісень, про які з таким запалом говорив Метлинський на своїх лекціях, за словами дослідників його спадщини, вчили юнаків пильніше придивлятися до явищ живої мови, цікавитись народною творчістю та етнографією, й тому значно вплинули на формування у них національної

свідомості. Так, вплив А. Метлинського на формування О. Потебні відзначав М. Сумцов, який стверджував, що він (вплив – О. Д., І. М.) «був дуже сильний» [9, с. 24]. У творах Потебні, як писав дослідник, часто зустрічається посилання на Метлинського. «Щодо погляду на українську мову, на важливість визнання обласних нарід, взагалі в справі культурного розвитку, погляди Метлинського й Потебні збігалися такою мірою, що деякі сторінки рецензії Потебні на збірник Головацького уявляються простим розвитком думок Метлинського, висловлених ним у передмові до «Народных южнорусских песен» [8, с. 17]. Зазначимо, що в передмові до збірки «Народные южнорусские песни» А. Метлинський писав: «Живе народне слово, пронизане прадідівськими повчаннями, їхнім довгорічним багатим життєвим досвідом, охоронець древніх легенд, пам'ятник древніх збірок, скарб сліз і радощів, живе й зростає в будинках, шляхах, на полях і на річках, як горе і щастя, як сум і радість. Воно близьке духу й серцю народу й благотворне для його моралі» [10].

У процесі наукового пошуку виявлено, що двері квартири А. Метлинського завжди були відкриті для студентів, а його «близькість до них» вважали «ідеальною, товариською» [9, с. 24]. «Набути дружньої прихильності Метлинського було легко тому, хто непогано писав, хто збирав або любив народні пісні. Метлинський записував не тільки пісні, а й народні мелодії: бандуристи були звичними для нього гостями», – свідчив один із учнів професора [9, с. 83]. Зауважимо, що під впливом вищеназваних учених у 20-40-х рр. у Харківському університеті створилося середовище, у якому «...ясно й міцно визначились ... слов'янські інтереси, і все видане в слов'янських літературах тут читалось, обдумувалось і переживалось». Вагому роль у цьому процесі, як зазначав М. Сумцов, відіграв І. Срезневський, який «... своїми сміливими поривами захопив за собою найталановитіших своїх друзів, товаришів і учнів» [6]. У ці часи в університеті з числа студентів утворився гурток любителів українських народних пісень.

Про вплив передової слобожанської інтелігенції на формування національної свідомості тогочасної молоді згадував і учень А. Метлинського О. Потебня, котрий писав про вплив на нього студента-медика Харківського університету М. Неговського – «аматора та досвідченого збирача українських пісень».

Установлено, що видатний педагог-учений І. Срезневський значно вплинув на формування світогляду видатного історика, палкого захисника усього українського М. Костомарова. Це знайомство (з Срезневським – О.Д., І.М.), як писав М. Костомаров у автобіографії, «сильно вплинуло на мене. Ізмаїл Іванович, у той час хоча ще дуже молода людина, був глибоко начитаний, розумний, із великою жагою та бажанням до наукової праці. Я став часто відвідувати його, і будинок його зробився улюбленим місцем відпочинку і обміну думок». За власним визнанням М. Костомарова, І. Срезневський сприяв розвитку в ньому прагнення до вивчення української народності.

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що на формування почуття національної свідомості та самосвідомості молодого покоління значно вплинула творча діяльність професора всесвітньої історії, «лектора з глибокою і всебічною ерудицією» Михайла Михайловича Луніна, який, за висловом академіка В. Бузескула для Харківського університету був тим, «чим для московського були Грановський і Кудрявцев, його молодші сучасники» [2, с. 260]. За спогадами М. Костомарова, М. Лунін був неперевершеним авторитетом для студентів, «... безперечно, одним із кращих викладачів загальної історії, які будь-коли з'являлися в наших університетах» [10, с. 215]. Зауважимо, що любов до історичних наук зародилась у М. Костомарова, по його визнанню, саме під впливом лекцій Луніна.

У другій половині ХІХ ст., згідно зауваження С. Сірополка, визначна роль у пробудженні національної свідомості студентів Харківського університету безперечно належала О. Потебні. Маючи великий розум і «певне глибочену ученість», як писав про нього відомий український дослідник, він мав ще одну вдачу: він гаряче любив український народ, українську мову, українське минуле, бо за природою був сам українець і зріс на Україні. Наголосимо, що, люблячи все українське, О. Потебня «...не пильнував про те, щоб робити з цього боку враження на своїх студентів; це виходило у нього само собою через те, що його правдиво і щиро поважали геть усі студенти, а поважаючи його персонально, поважали теж і все те, що він любив, хоча й не торкався того в лекціях». Тільки іноді професор, як зазначав Д. Яворницький, «...може, або обурений думками, або вражений нападом якого-небудь завзятого журнального ворога усього українського, читаючи лекцію, з якого-небудь приводу зверне убік і зненацька гукне на всю

аудиторію: «Га, вони нам кажуть: гей, ви, українофіли, виверніть ваші серця, як рукавиці, і покажіть нам, що ви собі отамечки гадаєте! Запевне ви українофіли та ще й сепаратисти!» – «А то так, добродіі! то так! Ми певне Українолюби! А тільки яка вада і кому через те саме? Будьте ви москофіли, а вони нехай будуть сибірофіли, а ті будуть вологодифіли, а всі вкупі русофіли, – і це буде загальний патріотизм, загальна любов до вітчизни. То кому ж через те шкода? Тільки тоді, як кожен буде любити свій куток, буде любов і до великого цілого, що зветься Росією. Погляньте на дерево: щовесни воно розпускає листя, а щоосені воно скидає їх з себе, а хіба ж через те не товстіють кора та цівка дерева!?» [4]. Цікавим є той факт, що О. Потебня був одним із небагатьох харківських учених, хто вивчав спадщину Т. Шевченка. Так, за даними М. Сумцова, професор з нагоди роковин смерті поета виступив із доповіддю на одному із засідань Харківського історико-філологічного товариства. Головна думка доповіді – «Шевченко завжди був супутником визвольного руху, і тому інтерес до його особистості й поезії зростає з пробудженням у суспільстві живих прагнень і широких культурних інтересів» [4, с. 111].

Творча діяльність видатних харківських учених значно вплинула на формування національної свідомості знаного українського композитора Миколи Віталійовича Лисенка. Так, спілкування з видатним ученим О. Потебнею, як зазначає О. Кононова, відкрило М. Лисенкові багато цікавих сторінок у національному мистецтві. Наприклад, від нього композитор уперше почув і записав історичну пісню А. Головатого. У Харкові ж молодий М. Лисенко мав змогу ознайомитися і з українським драматичним репертуаром, що не сходив з місцевих афіш («Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка). На становлення громадянської позиції М. Лисенка значний вплив справила також діяльність М. Костомарова. Опубліковані у «Сборнику трудов этнографическо-статистической экспедиции в юго-западный край» за редакцією видатного вченого-історика обряди (родини, хрестини, весілля з відповідними піснями), М. Лисенко поклав на ноти сто тридцять вісім пісень із двох тисяч, наведених у праці.

У 80-х–90-х рр., як зазначав С. Сірополко, серед професорів Харківського університету було вже декілька українців – це Д. Багалій, Д. Овсянико-Куликовський, М. Сумцов та інші [4, с. 112]. Серед видатних вітчизняних

учених, професорів Харківського університету досліджуваного періоду передусім слід назвати М. Сумцова, якому належить суттєвий внесок у розбудову національної школи та культури в цілому й української мови зокрема. Зазначимо, що у 1907 році М. Сумцов першим в Україні став читати університетський курс українською мовою, готуючись до цього кроку «довго, серйозно і відповідально». Ця подія, за свідченням багатьох дослідників, викликала гарячу підтримку з боку української інтелігенції; на ім'я вченого надійшла велика кількість привітальних листів і телеграм з усієї країни і з-за кордону [4].

Висновки. Таким чином, проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що значну роль у формуванні національної свідомості студентської молоді у ХІХ столітті відіграла творча діяльність видатних учених – викладачів Харківського імператорського університету. Зазначимо, що прогресивна вітчизняна наукова еліта своє спілкування з молоддю не обмежувала читанням лекцій лише в стінах казенних навчальних закладів: вона приймали студентів у себе вдома, забезпечували літературою, залучали до бесід на різні теми. Завдяки такому спілкуванню, участі в різноманітних дослідницьких проектах та просвітницьких заходах у молодого покоління формувалася любов до України, до її історії, культури і народу.

Література

1. Багалеї Д.І. Миллер Д.І. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Истор. мон. в 2-х т. – Т. 2. (ХІХ-й и нач. ХХ-го века). – Х. : Репр. изд., 2004 – 982 с.
2. Бузескул В. П. Профессор Луин – «харьковский Грановский». / В.П. Бузескул. – Х., 1905. – 35 с.
3. Данилевський Г.П. Украинская старина: Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Х. : Изд. Заленского и Любарского, 1866. – 403 с.
4. Друганова О. М. Внесок інтелігенції Слобідського краю у розвиток національної освіти (історико-педагогічний аспект) : Монографія / О. М. Друганова, І.І. Мартиненко. – Х. : ХНАДУ, 2015. – 212 с
5. Духнович О.В. Твори в 4-х т. / гол. ред. М. Ричалка. – Т. 2. – Братіслава : Словацьке пед. вид., 1962. – 733 с.

6. Историко-филологический факультет императорского Харьковского университета за первые сто лет его существования: История факультета; Библиографический словарь профессоров и преподавателей / под ред. Д.И. Багалея, М.Г. Халанского [Изд-во Харьков. имп. ун-та]. – Х. : Тип. Даре, 1908. – V, 558, XII с., 15 отд. л. портр.

7. Миропольський С. И. Задачи, планы и силы «Обществ для распространения грамотности» в России. // Семья и школа. – 1873. – № 7. – Кн. 2. – Ч. 2. – С. 139–184.

8. Сумцов М. Малюнки життя українського народного слова. / М. Сумцов. – Х. : Друкарня «Печатне Діло», 1910. – 144 с.

9. Франчук В.Ф. Олександр Опанасович Потебня / В.Ф. Франчук. – К. : Наук. Думка, 1985. – 166 с.

10. Харківська школа романтиків / Редакція, вступні статті й примітки А. Шамрая. Т. 2. – Х. : Держ. Вид-во України, 1930. – 223 с.

11. Шамрай А. Харківські поети 30-40-х років ХІХ століття (Харківська школа романтиків). – Х. : ДВОУ, 1930. – 192 с.